

Archeologisch onderzoek in de middeleeuwse stadskern van Eindhoven

Nico Arts

De afgelopen maanden januari t/m juli is er op het Eindhovense Heuvelterrein gewerkt aan een grootschalig archeologisch onderzoek naar overblijfselen van de laatmiddeleeuwse bewoning van die stad. Dit onderzoek is vooraf gegaan aan de bouw van de Heuvelgalerie, een pretentieuze winkel-, woning-, kantoor- en muziekcomplex dat in het begin van de jaren negentig de Eindhovense binnenstad meer allure zal moeten geven. Het onderzoek is uitgevoerd door een speciaal voor dit project aangesteld gemeentelijk team i.s.m. het A. E. van Giffen Instituut voor Pre- en Protohistorie (I.P.P.) van de Universiteit van Amsterdam. Tijdens de opgraving bestond het gemeentelijk archeologisch team uit één archeoloog, twee veldtechnici en vier arbeiders, verder werkten in totaal bijna honderd verschillende amateur-archeologen en andere vrijwilligers mee aan het veldwerk. Voor dit project stelde de gemeente Eindhoven een bedrag beschikbaar van in totaal 400.000 gulden.

Regionaal kader

Het archeologisch onderzoek van de middeleeuwse stad Eindhoven past goed in het probleemgerichte onderzoek dat vanuit o.a. het I.P.P. wordt uitgevoerd in het kader van het 'Kempenproject'.¹ Dit reeds meer als tien jaar lopende project heeft als belangrijkste doel het regionale nederzettingssysteem in de Kempen te analyseren in de periode ca. 500 v. Chr. - ca. 1500 n. Chr. In het kader van het 'Kempenproject' waren tot dusver alleen landelijk gelegen middeleeuwse nederzettingen onderzocht met een slechts plaatselijke functie. De opgraving te Eindhoven heeft de kans geboden wat meer te weten te komen over een middeleeuwse Kempische nederzetting met een bredere - regionale - functie. Deze regionale functie blijkt onder meer uit het in 1232 door Hendrik I, de hertog van Brabant, aan Eindhoven verleende stadsrecht. Verschillen tussen landelijke nederzettingen en de stad zouden zich in archeologisch opzicht kunnen uiten door o.a. een andere topografie van de nederzetting, andere huisplattegronden (bv. boerderijen vs. burgerhuizen) en een andere materiële cultuur, zoals de samenstelling van het aardewerk.

*Deel van een loden (tinnen) pelgrimsinsigne van de H. Martinus van Tours (hoogte: 4 cm).
Datering: ca. 1300.*

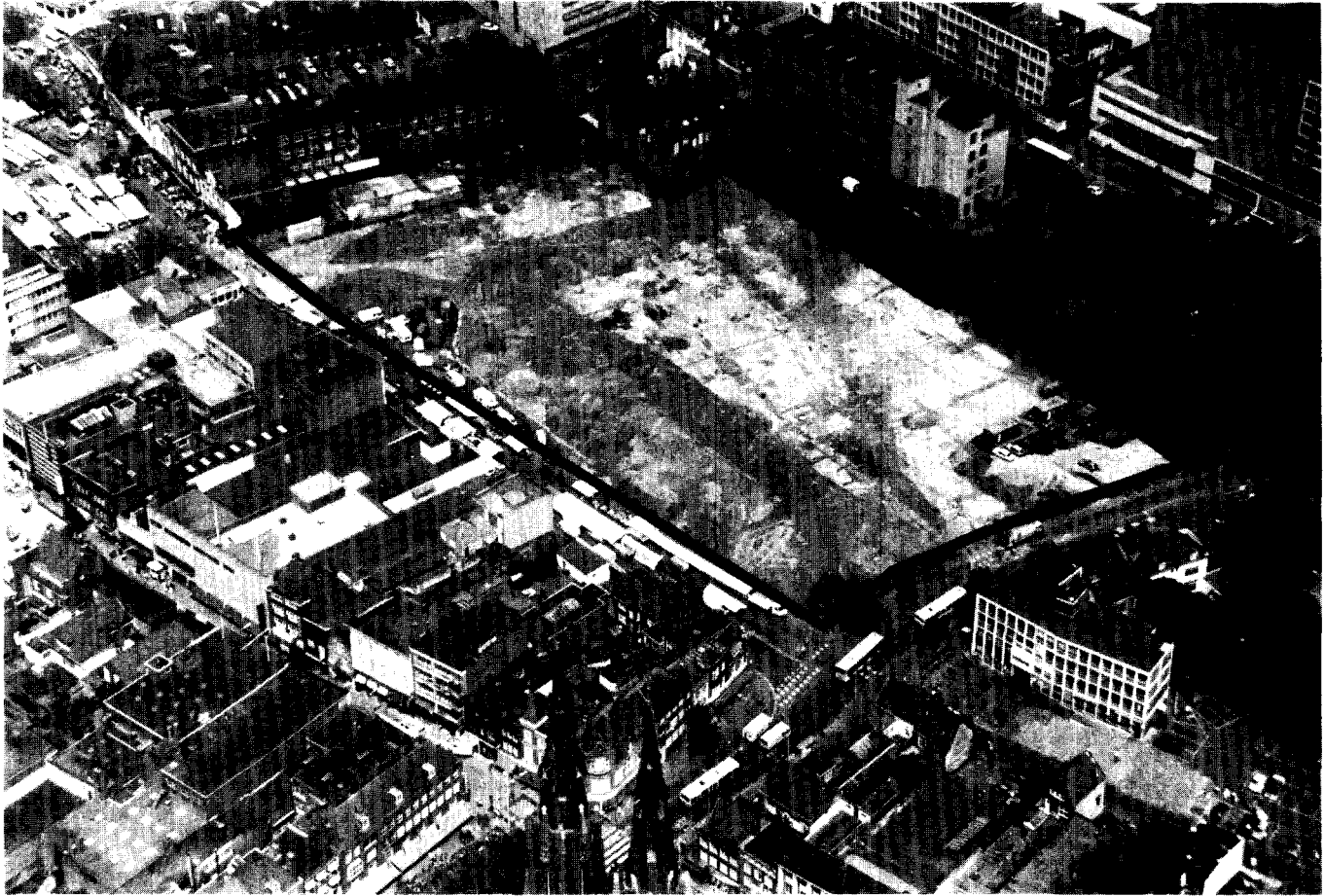
Het onderzoeksterrein

Het onderzochte terrein heeft een oppervlakte van ruim 1,7 ha; het is daarmee het meest omvangrijke aaneengesloten areaal dat ooit binnen een Nederlandse middeleeuwse stad archeologisch is onderzocht. Het onderzoeksterrein beslaat ruim 2% van de oppervlakte van de oorspronkelijke middeleeuwse stad. In tegenstelling tot de meeste andere middeleeuwse steden is er te Eindhoven slechts één archeologisch niveau. Gezien de omvang van het terrein en de snelheid waarmee het veldonderzoek diende te worden uitgevoerd was het ontbreken van meerdere archeologische niveaus hier een gelukkige omstandigheid. Uitzonderlijk voor de zandgronden was de goede conserveringsconditie van het terrein: dank zij de hoge grondwaterstand bleken voorwerpen van been, leer en hout erg goed bewaard gebleven. De donkere middeleeuwse sporen contrasteerden fraai met de natuurlijke ondergrond, hier bestaande uit dekzand. Na ca. -1500 moet het terrein als deel van de feitelijke stedelijke nederzetting zijn verlaten en werd het in gebruik genomen als tuingrond. Gedurende de ruim drie eeuwen dat het terrein deze functie vervulde is een forse, plaatselijk tot 2 m dikke ophogingslaag ontstaan (feitelijk een esdek), die als het ware een buffer heeft gevormd tussen de archeologische overblijfselen en latere activiteiten op het terrein. De meest opvallende van deze latere activiteiten was de bouw van een ziekenhuiscomplex aan het einde van de negentiende en in de eerste helft van deze eeuw. Dit ziekenhuis is in de jaren zeventig gesloopt, daarna, tot aan de aanvang van het archeologisch onderzoek, was het terrein in gebruik als parkeerplaats.

Resultaten

De resultaten van het onderzoek zijn sinds de aanvang erg positief gebleven. O.a. is gebleken dat het terrein slechts in geringe mate is verstoord door postmiddeleeuwse activiteiten, zoals met name de bouw en sloop van het ziekenhuiscomplex. De gevonden bewoningssporen dateren voornamelijk uit de periode tussen ca. 1200 en ca. 1500, en bestaan uit talrijke paalsporen van houten

gebouwen, greppels, waterputten, afvalkuilen, leemkuilen, enkele graven van paarden en runderen, een karrespoor, een deel van een kastéelgracht, een (kunstmatig aangelegde) rivierbedding en een reeks opmerkelijke grondsporen die ongetwijfeld de restanten vormen van de middeleeuwse nijverheid op het terrein. Er werden geen sporen gevonden van laatmiddeleeuwse (bak)stenen constructies, zoals bijvoorbeeld middeleeuwse gemetselde waterputten of muurfundamenten.

Het meeste van het onderzochte terrein bestaat uit (delen van de) middeleeuwse erven die zich onmiddellijk achter de middeleeuwse behuizingen bevonden. Van die huizen zelf zijn weliswaar een groot aantal paalsporen gevonden, maar er bestaat nog geen inzicht hoe de plattegronden van die huizen eruit gezien kunnen hebben. Reconstructies van huisplattengronden worden mede bemoeilijkt omdat er geen parallellen bestaan voor het gevondene: het is nog onbekend hoe het 13de-, 14de- en 15de-eeuwse Kempische burgerhuis eruit zag. Overigens is er nog nauwelijks moeite gedaan structuur te vinden in de onderzochte bodemsporen; tot dusver is alle energie besteed aan het veldwerk.

De soms meer dan 100 m lange greppels dwars door het onderzoeks-

terrein moeten de afscheidingen hebben gevormd van de middeleeuwse erven. In die erven bevonden zich o.a. waterputten, die hier doorgaans bestaan uit bijna 2 m hoge eiken tonnen, soms uit uitgeholde boomstammen en incidenteel uit plaggenputten. Veel andere nog niet nader geïdentificeerde grondsporen kunnen waarschijnlijk het beste gerelateerd worden aan de nijverheid die er zich op dit terrein moet hebben afgespeeld. Een aantal van die grondsporen moeten deel hebben uitgemaakt van een leerlooierij. De vroegere aanwezigheid van deze nijverheid kan hier o.a. worden opgemaakt uit het veelvuldig voorkomen van hoornpitten van runderen, bovendien werd er in één van de erven een fraai geconserveerd twijgen bassin onderzocht dat vermoedelijk een looikuil zal zijn geweest. Ook werden er sporen gevonden van leerbewerking in de vorm van leren snijafval.

Mobiele vondsten

Behalve grondsporen werden er een zeer groot aantal middeleeuwse en ook veel postmiddeleeuwse vondsten verzameld. Dit is vooral te danken aan de grote inzet van amateur-archeologen en andere vrijwilligers, hierdoor bleek het

De opgraving van het Eindhovense Heuvelterrein, mei 1989. Rechtsboven de huidige Vestdijk, vroeger deel van de gracht rond de stad; linksboven de Markt; onder in het midden de torenspitsen van de Catharinakerk. Zwart omlind de uiteindelijke begrenzingen van het onderzoeksterrein. Foto: Fokko Kortlang.

mogelijk vrijwel alle grondsporen relatief compleet op vondstmateriaal te onderzoeken.

De mobiele vondsten bestaan voornamelijk uit (scherven van) aardewerk en botmateriaal, maar er werden ook talrijke leren en een aantal houten voorwerpen gevonden. Het middeleeuwse aardewerk bestaat uit importmateriaal van vooral (proto- en 'bijna-') steengoed uit het Duitse Rijnland en/of het Zuidlimburgse Brunssem/Schinveld en uit grijs aardewerk, waarvan de enig thans nog bekende pottenbakkersindustrie gevestigd was te Elmpt (in het huidige West-Duitsland). Ook werden er scherven gevonden van het zgn. rijkversierde groen en geel-glazuurde rode ('Vlaamse') aardewerk. Het botmateriaal, zowel bestaande uit afval van de slacht als dat van nijverheid,

bestaat voornamelijk uit dat van rund, schaap, geit, varken en paard, maar er werden ook botten verzameld van een hond, kat en vis. Het leer bestaat naast snijafval voornamelijk uit schoenen en enkele versierde leren messcheden. Het hout bestaat – naast talrijke eiken tonnen – o.a. uit een spekkuijper en uit kommen en bakjes en diverse gereedschappen. Ook werd er een (overigens postmiddeleeuwse) klomp gevonden. Interessant is dat de meeste van de tonnen inscripties blijken te hebben die bestaan uit huismerken en inhoudsmaten. Tenslotte werden er – wederom vooral dank zij de inzet van vrijwilligers – met behulp van metaal-detectors ook een reeks middeleeuwse metalen voorwerpen gevonden, waaronder enkele muntjes en een fraai pelgrims-insigne. Verder zijn er ook een groot aantal grondmonsters genomen uit bodemsporen die insectenresten en zaden en pitten van o.a. gebruiksplanten bevatten. Een deel van het botanische materiaal is thans reeds geanalyseerd.

Onder de postmiddeleeuwse vondsten, voornamelijk afkomstig uit de bovengrond en uit het opgegraven deel van de kasteelgracht, bevinden zich een groot aantal munten (waaronder een kleine zilveren muntschat van omstreeks A.D. 1700) en een aantal fraaie lakenloodjes. Ook werd er een diep in de bodem gegraven kist gevonden met begin zeventiende-eeuws aardewerk. Uit de kasteelgracht is bovendien een klein arsenaal ijzeren wapentuig afkomstig uit de tweede helft van de 16de eeuw, bestaande uit o.a. een hellebaard, een 'Spaans' zwaard, een (versierde) dolk, een furket (vorksteun voor een musket) en enkele spiespunten. Ook werden er daar een groot aantal loden kogels gevonden van pistool, arquebus en musket. Dit wapentuig kan wellicht in verband gebracht worden met de bloedige gevechtshandelingen die hier omstreeks 1585 plaatsvonden tussen 'Staatsche' en Spaanse troepen, waarbij Eindhoven afwisselend 'Staatsch' en Spaans was, en uiteindelijk in Spaanse handen kwam.

1. Cf. J. Slolstra, H. H. van Regteren Altena, N. Roymans en F. Theuws, 1982. *Het Kempenproject. Een regionaal-archeologisch onderzoeksprogramma*. Waalre; J. Slolstra, H. H. van Regteren Altena en F. Theuws, red., 1985. *Het Kempenproject. Een regionaal-archeologisch onderzoeksprogramma in uitvoering*. Waalre; F. Theuws en A. Verhoeven, red., 1989 (ter perse). *Het Kempenproject 3*. Waalre.
2. L. G. A. Houben, 1978² *Geschiedenis van Eindhoven. De stad van Kempenland*. Schiedam; F. N. Smits, 1973². *Beknopte geschiedenis van Eindhoven*. Eindhoven.

Een catastrofaal einde?

De archeologische bevindingen wijzen erop dat de middeleeuwse activiteiten op het onderzoeksterrein een abrupt einde hebben gekend. Dit einde kan een catastrofale gebeurtenis als oorzaak hebben gehad. Het is uit de (voor Eindhoven overigens zeer schaarse) middeleeuwse historische bronnen bekend dat de stad omstreeks 1500 enkele opeenvolgende rampen heeft gekend.² Het gaat hierbij om o.a. de stadsbranden van 1485 en van 1553, toen de stad in beide gevallen nagenoeg compleet werd verwoest. Na de tweede stadsbrand kreeg de stad bij de herbouw een nieuwe topografie, o.a. werden straten rechtgetrokken en kreeg de Markt haar huidige rechthoekige vorm. De stadsbranden en enkele andere gebeurtenissen zullen a.h.w. een economische nekslag hebben betekend voor Eindhoven. De herbouw vond weliswaar plaats, maar de resultaten van het recente archeologisch onderzoek en het beschikbare postmiddeleeuwse kaartmateriaal wijzen erop dat deze herbouw kleinschaliger was dan voorheen. Een en ander zou impliceren dat Eindhoven gedurende de middeleeuwen een meer florerende stad was dan kort daarna.

Tot slot

Het recente zeven maanden durende stadsarcheologische onderzoek te Eindhoven heeft aangetoond dat deze stad een veel boeiender middeleeuws verleden heeft dan op basis van de historische gegevens kon worden verondersteld. Zoals eerder in deze bijdrage reeds werd aangegeven mag gesteld worden dat de resultaten van het onderzoek veel verder gaan dan alleen een culturele en historische verrijking van het Eindhovense stedelijke verleden, ze hebben tenminste ook een regionaal belang. In hoeverre deze stelling op waarheid berust zal blijken tijdens en na de uitwerking van het onderzoek. De bedoeling is dat over het archeologisch onderzoek een afzonderlijk boek zal worden geproduceerd dat reeds in 1991, het Eindhovense 'evenementenjaar', in druk zal verschijnen.

Overigens heeft deze opgraving aangetoond dat het ongetwijfeld nog de moeite zal lonen ook andere terreinen in de Eindhovense binnenstad aan een archeologisch onderzoek te onderwerpen. Gezien de verdere bouwplannen voor de Eindhovense binnenstad in de jaren negentig zou een systematische aanpak op een structurele basis hiertoe zeer nuttig zijn.

IJzeren wapentuig en gereedschappen uit de kasteelgracht. De schaalverdeling is in cm en dm. Datering: 2e helft 16e eeuw.

